

VALİ

seçmiştir. Şehzadeleri büyük şehirlere melik unvanıyla vali tayin eden Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları, yaşları küçük olanların yanına atabeg veya lala denilen, devlete bağlılıklarıyla bilinen görevliler vermişlerdir. Meselâ Sultan Berk-yaruk kardeşi Muhammed Tapar'ı Genç'e ye melik unvanıyla vali olarak göndermiş, Emîr Kutlug Tegin'i onun atabegliğine getirmiştir. Büyük Selçuklular döneminde reis ve şahnelere de valiyi yardımcı olurdu. Bu dönemde eyaletlerin başında bizzat sultan tarafından görevlendirilen büyük divana bağlı amîdler bulunurdu (Özaydın, s. 218-219). Söz konusu devletlerden bazılarında valilere tayin edildikleri bölgenin hâsılatı (öşriyye ve haraciyye) maaş şeklinde verilmiştir. Eyyûbîler'de şehrin kale kumandanına, şehirde kale yoksa garnizon kumandanına vali denirdi; valiler kumandanlar arasından seçilirdi (Şeşen, s. 117). Osmanlılar'da vali tabiri eyalet veya beylerbeylik denen idarî birimin başındaki idareci için kullanılmıştır. Ancak vali yerine daha çok beylerbeyi unvanı tercih edilmiş, sonraki dönemlerde ise vali kelimesi giderek bunun yerini almıştır (bk. BEYLERBEYİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Bulak 1302 → Kahire 1397, s. 33, 39-40, 186-187; Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1406/1986, s. 11-12, 20, 24; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 3, 126, 347; III, 281, 294, 584; IV, 127; V, 32; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), tür.yer.; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, tür.yer.; II, 1140, 1501, 1504; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 23, 56-57; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 10, 13, 35, 49, 62, 185, 192, 213; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1405/1985, s. 35-41; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 6-7, 32, 56, 79; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 17-38, 75-76, 89; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, III, 6-11, 180, 341; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 15, 50-51, 250, 394-395; Erver er-Rifâi, *en-Nûzumü'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1393/1973, s. 72 vd.; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 117-118; M. Yasin Mazhar Siddiquî, *Organisation of Government under the Prophet*, Delhi 1987, s. 258-260, 274, 480-487; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VII, 200-201; Gâlib b. Abdülkâfi el-Kureşî, *Euveliyâtü'l-Fârûk fi'l-idâre ve'l-kazâ'*, Beyrut 1410/1990, I-II; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), tür.yer.; a.m.f., *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul, ts. (Kitabevi), tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), II, 1-2, 7-11; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, tür.yer.; Hüseyin Algül, "Asr-ı Saadet'te İdarî Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1994, II, 145-166; Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, tür.yer.; M. Ziyauddin Reyys, *İslâm'da*

Siyasi Düşünce Tarihi (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1995, s. 231-239, 251-259; Vecdi Akyüz, "Hz. Peygamber Döneminde Şehir ve Yerel Yönetim", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler* (haz. Vecdi Akyüz – Seyfettin Ünlü), İstanbul 1996, I, 48-68; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Emevîler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", a.e., I, 99-183; Muddessir Abdurrahim, "Hukukî Kurumlar", *İslâm Şehri* (haz. R. B. Serjeant, trc. Elif Topçugül), İstanbul 1997, s. 49-62; Abdülazîz Dürî, "Hükümet Kurumları", a.e., s. 63-82; a.m.f., "Amil", *Eİ²* (İng.), I, 435-436; a.m.f., "Amir", a.e., I, 438-439; a.m.f., "Emir", *DİA*, XI, 121-123; Hasan İbrâhim Hasan – Ali İbrâhim Hasan, *en-Nûzumü'l-İslâmiyye*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-nehdâti'l-Misriyye), s. 152-169; Subhi Salih, *İslâm Kurumları* (trc. İbrahim Sarmış), Ankara 1999, s. 20-21, 26, 33, 38, 189-190; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berk-yaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 218-219; Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Vallilik*, Konya 2004; a.m.f., "Küfeliilerin Hz. Osman'a İsyân Etme Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2, Sivas 2002, s. 239-260; "Wâlî", *Eİ²* (İng.), XI, 109; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 217-218; Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", a.e., XVIII, 332; Casm Avci, "Küfe", a.e., XXVI, 339-342.

ÜNAL KILIÇ

VÂLİDE-i ATİK CAMİİ

(bk. ATİK VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ).

VÂLİDE CAMİİ

(bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ).

VÂLİDE MEKTEBİ

(bk. DÂRÜLMAÂRİF).

VÂLİDE SULTAN

Osmanlılar'da padişah annelerine verilen unvan.

Tahta çıkan padişahın sağ olan annesi için kullanılan bu unvan vâlide-i pâdişâh, vâlide-i saâdetpenâh, mehd-i ulyâ-yı saltanat şeklinde de geçmektedir. Kösem Sultan için "ümmü'l-mü'minîn", Pertevniyal Sultan için "ümmü'l-cihân" sıfatları kullanılmış, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ölmü vesilesiyle Hatice Turhan Sultan'ı "devletin bir rûkn-i rekîni" diye nitelemişti. Hânedanın haremdeki en yüksek temsilcisi ve harem hiyerarşisinin en yetkili kişisi olan vâlide sultan izin vermedikçe yanına yaklaşılmaz, hitap edilmez ve önünde oturulmazdı. Huzurunda ayakta durmaya "el

pençe durmak" veya "divan durmak" denilirdi. İlk dönemlerde oğullarına "beyceğizim", daha sonraları "aslanım" diye hitap etmişlerdir.

Osmanlı tarihinde oğlunun padişahlığını görebilen kadınların sayısı yirmi üçtür. Bunlar Orhan Bey'in annesi Mal Hatun, I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun, I. Mehmed'in annesi Devlet Hatun, Fâtiha Sultan Mehmed'in annesi Hümâ Hatun, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun, Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan, III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan, III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, I. Ahmed'in annesi Handan Sultan, I. Mustafa'nın annesi (ismi bilinmiyor), II. Osman'ın annesi Mahfirûz Hatice Sultan, IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan, II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Râbia Gülnûş Emetullah Sultan, I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan, III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan, III. Selim'in annesi Mihrîşah Sultan, IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver Sultan, II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan, Sultan Abdülazîz'in annesi Pertevniyal Sultan, V. Murad'ın annesi Şevkiefser Sultan. II. Abdülhamid, annesi küçük yaşta öldüğü için kendisini büyütüp yetiştiren analığı Piristû Hanım'ı vâlide sultan yerine koymuştu.

Padişahın annesi, kendisine çocuk veren kadınları, kızları, şehzadeleri, kısaca padişahın ailesi XVI. yüzyılın ortalarına kadar bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerdeki Eski Saray'da (Sarây-ı Atik-i Âmire) yaşardı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan kayınvâlideisi Hafsa Sultan'ın 1534'te ölümünden sonra Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) taşındı, II. Selim'in eşi Nurbânû da ikametgâh olarak burayı kullandı. Böylece Yeni Saray'ın haremî gittikçe genişleyerek padişahın ailesiyle birlikte yaşadığı bir mekân konumunu kazandı. Vâlide sultan unvanını ilk defa III. Murad'ın annesi Nurbânû kullandı. Topkapı Sarayı'nda devamlı ikamet eden ilk vâlide sultan ise III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır. Vâlide sultan olanlar bir daha evlenemezlerdi. Padişaha çocuk veren kadınlar XVIII. yüzyılın başlarına kadar hatun, haseki, nâdirene sultan ve hanım, III. Ahmed döneminden itibaren kadın veya kadinefendi unvanıyla anılırdı (bk. KADINEFENDİ). Şehzadenin annesi oğluyla birlikte sancağa çıkar, ona nezaret edip tehlikelerden korur ve tec-

rûbe kazanmasına yardımcı olurdu. 1583'te Şehzade Mehmed'in sancağa gönderilmesinden sonra bu sistem terkedildi ve şehzadeler sarayda göz hapsinde tutulmaya başlandı. Vâlide sultanın ön plana çıkması, padişah haremının Topkapı Sarayı'na taşınması ve taht mücadelelerinden dolayı sancağa çıkma usulünün terkedilip padişah ailesinin haremde toplanmasıyla gerçekleşti. Bu ise en önemli görevi oğlunu ve hânedanın içinden veya dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı iktidarını korumak olan vâlide sultanla kendi oğlunu padişah yapmak için uğraşan haseki veya kadınefendilerin çatışmasına zemin hazırladı. Haremde padişaktan sonra en görkemli daire vâlide sultana aitti. Dairesi yatak odası, kubbeli taht odası, özel mescidle hamamdan meydana gelir, maiyet odaları ile fırın, kiler ve mutfaklar Vâlide Sultan Taşlığı denilen büyük avlunun çevresinde yer alırdı. Vâlide sultan padişah, Dârüssaâde ağası, kadınefendiler ve diğer maiyetiyle taht odasında görüşür, eğlence ve okuma gibi faaliyetlerini yine burada icra ederdi. Sultan Abdülmecid'in XIX. yüzyılın ortalarında yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı'nda da büyük bir vâlide sultan dairesi mevcuttu.

Padişah öldüğünde şehzadelerinin dışındaki harem halkı, annesi, kadınları, kızları ve câriyeleri Eski Saray'a gönderilir, şehzadeler Topkapı Sarayı'nda alıkonulup Şimşirlik Dairesi'nde sıkı gözetim altında yaşar, kızları Eski Saray'dan ancak evlilik yoluyla ayrılabilir, kadınlarıyla ikballeri geri kalan ömürlerini burada sürdürürdü. Sadece oğlu tahta geçen kadınefendi, cülûstan birkaç gün sonra vâlide alayı denilen büyük ve gösterişli bir törenle Topkapı Sarayı'na dönerdi. Eski Saray'da bekleme süresi Sâliha Sultan'da görüldüğü gibi bazan yirmi yedi yılı bulabilirdi. İlk vâlide alayının III. Murad döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Vâlide sultanlar alay sırasında genellikle arabayla nakledilirdi; ancak 1754'te tahta çıkan III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan tahtirevanla Topkapı Sarayı'na getirilmişti. Bazan uzun yıllardan beri annesini görmemiş olan yeni padişah, III. Selim örneğinde olduğu gibi kılıç alayının yapılmasını beklemeden cülûstan birkaç gün sonra vâlide alayının yapılmasını emredip annesini saraya getirtebilirdi.

Yeni padişah vâlide alayının yapılacağı zamanı belirlerdi; bunun üzerine alaya katılacak olanlara bir gün önceden davetiyeler gönderilip belirlenen günde Eski Sa-

ray'ın önünde bulunmaları istenirdi. Tören günü Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na kadar olan güzergâh üzerinde yola yakın karakollardaki askerler daha önce tesbit edilen noktalarda merasim düzeni içerisinde sıralanırdı. Vâlide alayı en önde divan çavuşları olmak üzere sırasıyla kapıcıbaşı ağalar, mîr-i alem, şikâr-ı hümâyün ağaları, rikâb-i hümâyün ağaları, Haremeyn hademeleri, rütbe sırasına göre sultan kethüdâları, padişah vakıfları mütevellileri, harem ağaları, elinde büyük topuzuyla vâlide sultanın kethüdâsı, Dârüssaâde ağası, vâlide sultanın arabasının katılımlıyla tertip edilirdi. Teberdarlar, Haremeyn hademeleri, hassa kapıcıları, hassa peykleri ve hassa solakları vâlide sultanın arabasının etrafında yaya yürürdü; vâlidenin arabasının arkasında ise Topkapı Sarayı'na nakledilmesini uygun gördüğü câriyelerin arabaları sıralanırdı. Alay, yol üzerindeki askerlere vâlide sultan adına zengin hediyeler dağıtılıp Beyazıt karakolu önünden geçerken selâma duran yeniçeri ağasına ve ağa seferde ise ona vekâlet eden sekbanbaşına vâlide sultan adına hil'at giydirilir, yolun her iki tarafına çil paralar serpilirdi. Cebecibaşı, Cebehâne-i Âmiri önünde vâlide sultanı selâmlayıp atıyyesini alır, vâlidenin arabası has fırın önünde padişah tarafından karşılanır ve araba Ortakapı'dan geçtikten sonra alay dağılırdı.

Alayın ertesi günü vâlide sultan Bâbî-âli'ye bir hükümlerle birlikte samur kürk ve hançer gönderirdi. Sadrazam, Arz Odası önünde heyeti karşılar, kürkü giyip hançeri kemerine takar ve hükmü ayakta okurdu. Ayrıca hediyeleri getiren kişiye samur kürk, donanmış atla 1000 altın ve maiyetine atıyyeler verip hil'atler giydirirdi. Sadrazamın seferde bulunması durumunda merkezdeki temsilcisi olan sadâret kaymakamına verilen hediyelerin aynısı ona da gönderilirdi. Şehsuvar Sultan 1754'te vâlide alayının ertesi günü şeyhülislâma da bir kürk gönderdi ve bu daha sonra usul haline geldi. IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver'e vâlide alayı yapılmadan önce sadâret kaymakamı, şeyhülislâm ve kaptan-ı deryâ adına cülûs tebriki için meyve ve çiçek yollanmıştı. Bunun daha önce de uygulanan bir gelenek mi yoksa o dönem ricalinin vâlide sultana karşı bir iyi niyet gösterisi mi olduğu bilinmemektedir. 8 Ağustos 1808'de yapılan, II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın alayı imparatorlukta icra edilen son vâlide alaydır.

Vâlide sultanın harem ve hânedan içerisindeki seçkin yeri ona tahsis edilen im-

paratorluğun en yüksek maaşı ile diğer gelirlerinden de anlaşılabilir. Nurbânû Sultan'ın günlük tahsisatı 2000 akçe idi. III. Mehmed, annesi Safiye Sultan için bunu 3000 akçeye çıkardı. Safiye Sultan, oğlunun 1603'te ölümü üzerine Eski Saray'a gönderilmesine rağmen bu yüksek maaşı almayı sürdürdü. Bu sırada tahta geçen I. Ahmed'in annesi Handan Sultan'ın günlükü ise 1000 akçe idi. IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in anneleri olarak uzun süre vâlide sultanlık yapan Kösem Sultan 3000, IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan ise kayınvâlidesinin sağlığında 2000, onun öldürülmesinden sonra 3000 akçe alıyordu. Vâlide sultanlar ayrıca, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kendilerine tahsis, bazan da temlik edilen toprakların yıllık gelirlerine sahipti. "Başmaklık / paşmaklık" denilen bu haslar yaşadıkları sürece tasarruflarında kalır, ölümleriyle birlikte hazineye intikal ederdi. Paşmaklık toprak, maden veya liman geliri de olabilirdi (bk. PAŞMAKLİK). Kösem Sultan'ın yıllık has geliri 20 milyon akçeden fazla iken Turhan Sultan'ın yıllık has gelirlerinin toplamı 12 milyon akçe idi. Paşmaklıkların hesapları hazineninkilerden ayrı tutulurdu. Öte yandan padişah, göreve getirilen yüksek bürokratlar ve yabancı ülke elçileri tarafından sunulan hediyeler de vâlide sultan için önemli bir gelir sağlardı.

1838'de kurduğu Maliye Nezâreti'ni devletin bütün gelirlerinin ve harcamalarının tek yetkilisi yapan II. Mahmud'un merkezî bir mali yönetim uygulama çabaları neticesinde birkaç kalem dışındaki bütün gelirlerinin hazineye aktarılması karşılığında padişaha ve hânedan mensuplarına maaş bağlandı. Bu çerçevede Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem'in Darphâne-i Âmiri'den almakta olduğu maaşı 1839'da 2500, 1840'ta 3500 liraya çıkarıldı. Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal'in maaşı ise 5000 liraydı. Vâlide sultanların ayrıca günlük, aylık ve yıllık verilen yaş ve kuru meyve, mum, süt, kaymak, şeker, zeytin, üzüm, kar, buz, odun gibi yiyecek ve yakacak tayinatları vardı. Yeni tayin edilen valilerin padişahın yanında vâlide sultana da belirli bir miktar para (câize) göndermeleri âdetti. Ayrıca sadrazam nevrüza vâlide sultana nevrüziye pişkeşi verir, ramazanda da iftariyelik adıyla hediyeler gönderirdi.

Tahta çıkan padişah doğru, namuslu, tecrübeli, dürüst ve güvenilir ricalden birini dışarıdaki işlerini takip etmesi ve büyük gelirleri yönetmesi için annesine kethüdâ tayin ederdi. Kethüdâyâ sadraza-

VÂLİDE SULTAN

mın Bâbü'li'de ve padişahın sarayda erkân samur kürk giydirmesi ve onu mücevh her hançerle taltif etmesi gelenektir. Bazı hırslı kethüdâların vâlide sultanları kullanarak devlet işlerine müdahale ettikleri, bu sayede büyük servetler kazandıkları, hatta kendi mensuplarını bile zenginleştirdikleri bilinmektedir. Vâlide sultan haremdeki câriyelerin düzen ve terbiyelerini kâhya kadın (kethüdâ kadın) vasıtasıyla sağlar, kâhya, yardımcısı olan hazinedar usta ile birlikte câriyeleri eğitirdi. Bunların dışında musâhibesi, başağası, ağaları, serkahvecisi, kahvecileri ve diğer görevlileri vardı.

Vâlide sultan halkın arasına padişah gibi kalabalık bir maiyetle çıkardı; saraylara, has bahçelere, Edirne'ye, camilere vb. yerlere gidiş gelişleri alayla olurdu. Özellikle Edirne'yi ikametgâh edinen IV. Mehmed döneminde İstanbul ile Edirne arasındaki gidiş gelişleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu seyahatlerde vâlide sultana maiyetinin yanında üst düzey bir devlet adamı ve kalabalık bir muhafız birliği eşlik ederdi. Turhan Sultan'ın 28 Aralık 1672'de Edirne'ye hareket eden alayını 3000 yeniçeri korumuştur. Vâlide sultan şehir içerisinde gezmeye çıktığında da sıkı güvenlik tedbirleri alınır, ayrıca şehirler arası yolculuklarında alayı rical ve ulemâ tarafından şehir girişinde karşılanırdı. Turhan Sultan'ın 2 Temmuz 1668'de Edirne'den İstanbul'a gelişini ayrıntılı biçimde tasvir eden Fransız tüccarı J. B. Tavernier 5-6000 kişi olarak tahmin ettiği alayın geçişinin yaklaşık üç saat sürdüğünü belirtir.

Padişahın çocuğu doğduğunda vâlide sultan hediyeler dağıtıp ihسانlarda bulunurdu. Doğumdan önce haremde yapılacak işlerle bizzat ilgilenir, bebek ve annesi için mücevhler, takımlar ve elbiseler hazırlatırdı. Bunların dışında vâlide sultanın beşik alayı denilen ve muhtemelen XVII. yüzyıldan itibaren yapılan merasim bilhassa önemlidir. Doğumdan sonra vâlide sultan önceden hazırlattığı beşiği, altın işlemeli beşik örtüsü ve üzeri kıymetli taşlarla işlenmiş yorganla birlikte Eski Saray'a gönderir, ardından törene katılacak olanlara davetiyeler yollanır ve Eski Saray'ın önünde toplanmaları istenirdi. Vâlide sultanın başağası örtü, beşik ve yorganı saraydan çıkarıp vâlide kethüdâsına, kethüdâ da beşiği vâlidenin kahvecibaşısına, yorganı ikinci kahvecisine ve örtüyü üçüncü kahvecisine verir, dört baltacı yorganın birer ucundan tutar ve alay yola koyulurdu. Divanyolu-Testereciler-Ayasofya

güzergâhını takip eden alay Bâb-ı Hümâyun'dan içeri girerdi; Ortakapı önünde ikiye ayrılıp selâm durur, bu arada vâlide sultanın başağası ile alaydan içeri girmeye izinli olanlar atlarından inip haremın araba kapısı önüne kadar yürürlerdi. Dârüssaâde ağası burada alayı karşılardı; yorgan, örtü ve beşik kahvecibaşı tarafından vâlidenin başağasına, başağa öpüp Dârüssaâde ağasına, o da yazıcısına verirdi. Dârüssaâde ağası harem ağalarıyla birlikte örtü, yorgan ve beşiği hareme götürüp teslim ettikten sonra geri döner, törene katılan görevli ve ağalara hil'atler giydirip atıyyeler dağıtırdı. Doğumun altıncı günü yapılan sadrazamın beşik alayı ise daha görkemliydi. Vâlide sultan lohusanın odasına getirilen beşiğe bir avuç altın serper, davetli olan rical hanımları aynı şekilde para serpip getirdikleri zengin hediyeleri beşiğe koyarlardı. Bu hediyeler ebe kadına aitti. Vâlide sultan, şehzadelerin sünnet düğünlerinde de sünneti gerçekleştiren cerrahlara para ve hediyeler verirdi. Ayrıca bayramlarda padişaha hediye vermeleri de usuldeni.

Vâlide sultanların devlet işlerine müdahaleleri ve siyasî nüfuz kullanmaları esas itibarıyla XVI. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır, ancak bu tür emareler çok daha eskilere götürülebilir. II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın oğullarına siyasî konularda tavsiyelerde bulunduğunu gösteren mektupları vardır. Vâlide sultanların devlet işlerine doğrudan müdahale ettikleri dönem, XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVII. yüzyılın ortalarına kadar gelen ve "kadınlar saltanatı" denilen dönemdir. III. Murad'ın 1574'te tahta çıkmasıyla birlikte vâlide sultan olan Nurbânû oğlu üzerindeki büyük nüfuzunu kullanarak devlet işlerine müdahale etmeye başladı. Aslen Venedik kökenli bir câriye olan Nurbânû dış politikada Venedik'in çıkarlarını kollayan bir siyaset benimsedi. Ancak Venedik Senatosu'nun 1583'te Nurbânû Sultan'a 2000 Venedik altını değerinde bir hediye göndermeye karar vermesi, bu siyasetin sadece mensubiyetle ilgili olmadığını göstermektedir.

Safiye Sultan da baskın bir karakter olup oğlu üzerindeki nüfuzunu kullanarak devlet işlerine doğrudan müdahalelerde bulunur, daha önce alınan kararları değiştirebilirdi. İngiliz elçisi Lello onun "oğlu yüce Türk"ü tamamen idaresinde tuttuğunu belirtir. Dış siyasette kayınpâdidesinin Venedik yanlısı tutumunu sürdüren Safiye Sultan hediye almayı severdi. Venedik

elçisi Matteo Zane istediği şeyleri aracıları vasıtasıyla talep ettiğini belirtir, onun zaafını bilen elçiler bunu siyasî amaçları için kullanırdı. İngiliz elçisi Edward Barton, Safiye Sultan'a para ve hediyeler vererek III. Mehmed'in 1596 Eğri seferine katılma imtiyazını elde ettiği gibi bu sayede tayin ve azillerde de etkili oldu. Vâlidenin elçilerle ilişkilerini yahudi Esparanzo Malchi sağlardı. Safiye Sultan'ın rüşvet çarkının merkezinde bulunan ve bu sayede büyük servet edinen Esparanzo, 1 Nisan 1600'de hassa sipahilerinin çıkardığı isyanda oğluyla birlikte feci şekilde öldürüldü. Safiye Sultan bu bâdireden kendini güçlkle kurtarabildi.

XVII. yüzyılda küçük yaştaki padişahların tahta çıkması yüzünden devlet işleri büyük ölçüde bu çocuk padişahlara nâibe tayin edilen vâlide sultanlara danışılarak idare edilirdi. 1617-1618'de üç ay ve 1622-1623'te yaklaşık bir yıl padişahlık yapan I. Mustafa'nın akli dengesi yerinde olmadığı için işlere onun adına annesi nezaret etti. I. Mustafa'nın ardından on bir yaşında tahta geçen IV. Murad'ın dizginleri eline aldığı 1632 yılına kadar devlet işleri annesi Kösem Sultan'la sadrazam ve rical tarafından yürütüldü. 1640'ta ruhsal sorunları olan diğer oğlu Sultan İbrâhim'in tahta çıkmasıyla birlikte oğlunun yarattığı boşluğu vâlide sultan doldurdu. Sultan İbrâhim 1648'de tahttan indirilmesine rağmen Kösem Sultan'ın saray ve devlet işleri üzerindeki etkisi sona ermedi. Çünkü o sırada yeni padişah IV. Mehmed altı buçuk ve annesi Turhan Sultan yirmi bir yaşındaydı. Turhan Sultan, Kösem Sultan'ın büyük vâlide sıfatıyla görevini sürdürmesini istedi. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa aynı anda iki vâlide sultanın yönetime karıştığı bir dönem yaşandı; ancak yeniçerilerle iş birliği içinde hükümdarın yetkilerini dolaysız biçimde kullanan Kösem Sultan, önce Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ve ardından Turhan Sultan'la anlaşmazlığa düştü. İki vâlidenin mücadelesi devlet adamları arasında belirgin bir kutuplaşmaya yol açtı. Neticede kayınpâdidesinin kendisini öldürtmek ve oğlunu tahttan indirmek için plan yaptığını öğrenen Turhan Sultan 2 Eylül 1651'de Kösem Sultan'ı öldürttü.

Turhan Sultan da devlet işlerine karışan diğer vâlide sultanlar gibi devlet adamlarının padişah huzurunda yaptıkları toplantıları perde arkasından dinler, zaman zaman söze karışarak konuları yönlendirirdi. 1656'da elindeki politik gücü büyük ölçüde sadrazamlığa getirdiği Köprülü

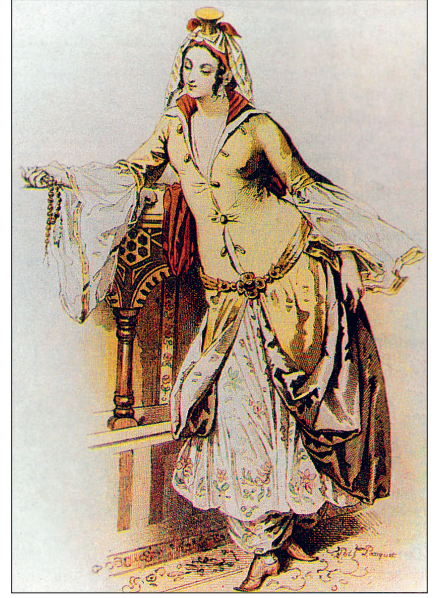
III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın temsili bir resmi

Mehmed Paşa'ya devrederek zamanını daha ziyade hayır işlerine ayırdı. Böylece IV. Mehmed'den sonra vâlide sultanların oğullarına nâibelik yapma dönemi, kadınlar saltanatı sona ermiş oldu. Bununla birlikte Gülnüş Emetullah Sultan da oğullarının üzerindeki nüfuzunu kullanıp zaman zaman devlet işlerine müdahale etti. 1703'te Şeyhülislâm Feyzullah Efendi aleyhinde başlayan olaylar esnasında II. Mustafa'nın şeyhülislâmından vazgeçmesi üzerine Gülnüş Sultan devreye girerek Feyzullah Efendi'yi görevden aldırması, ancak bu kararda geciken II. Mustafa 23 Ağustos 1703'te tahtı kardeşi III. Ahmed'e terketmek zorunda kalmıştı. Edirne'deki âsiler, II. Mustafa'yı yanlış yönlendirdiğini düşündükleri Gülnüş Sultan'ın tekrar vâlide sultan olarak Topkapı Sarayı'na yerleşmesine karşı çıktı. Fakat III. Ahmed'in bu davranışlarını sürdürmeleri durumunda tahtı bırakıp şimşirliğe geri döneceğini söylemesi üzerine âsiler bundan vazgeçti.

III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın devlet işlerine müdahale bağlamında bir şöhreti yoktur. Buna rağmen kısa bir süre dahi olsa vâlide sultanlık yapan ve Kösem Sultan'la birlikte oğulları tahttan indirildikten sonra Eski Saray'a gönderilmeyen iki vâlideden biri olan Ayşe Sineperver'in, oğlu IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak amacıyla girişimlerde bulun-

duğu bilinmektedir. Nakşidil Sultan da devlet işleriyle fazla ilişkili değildi. Bezmiâlem'in, oğlu Abdülmecid üzerinde büyük nüfuzu vardı; ancak bu nüfuzunu devlet işlerine karışarak değil hayır işlerinde kullandı. Pertevniyal ise devlet işleriyle yakından ilgili ihtiraslı bir kadındı. Üç ay gibi kısa bir süre vâlide sultanlık yapan V. Murad'ın annesi Şevkiefser Sultan da bu kısa sürede işlere müdahaleyi seven bir görüntü ortaya koydu. II. Abdülhamid vâlide sultan yerine koyduğu analığı Piristû'nun devlet işlerine karışmasına izin vermedi. Piristû, vâlide tacı denilen zümrütlü bir iğne takardı. Güçlü vâlidelerin bulunduğu dönemlerde insanlar esas gücün kimde olduğunu bilir, padişah ve devlet kademeleri yerine işlerini gördürebilmek için vâlide sultana başvururdu. Nitekim ulemânın, Ekim 1599'da Safiye Sultan'ın önüne çıkararak rüşvetle iş gördüğünü belirttikleri Anadolu Kazaskeri Muhyiddin Efendi'yi görevden alıp yerine Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin tayinini istemeleri bu yaklaşımın hayli eskilere dayandığını ortaya koymaktadır. Yine devlet işleriyle yakın ilgisini bilen halkın yazdığı dilekçeleri Pertevniyal'e verdiği dikkati çeker.

Padişahların tahttan indirilmesi müzakerelerinde devlet ricalinin saraydaki muhatabı çok defa vâlide sultanlardı; zira onun taht değişikliğini onaylaması bir yerde karara meşruiyet sağlamaktaydı. I. Mustafa, Sultan İbrahim ve II. Mustafa tahttan indirildiklerinde anneleri hayattaydı. Ruhsal sorunları gerekçesiyle I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi gündeme geldiğinde annesi ulemâ ile ricalin konuyu görüşmesine rıza göstermiş, buna karşılık oğlunun hayatının başlanmasını istemişti. Yine aynı gerekçeyle Sultan İbrahim'in yerine torunu IV. Mehmed'in geçirilmesi önerisine uzun süre karşı çıkan Kösem Sultan meselenin devlete zarar verecek boyuta ulaşması üzerine bu değişikliği onaylamak zorunda kalmıştı. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinde de ricalin Gülnüş Emetullah Sultan'la irtibata geçtiği bilinmektedir. Vâlide sultanların ölümlerinde vezirler, ulemâ, rical, bazan da padişahların katıldığı bir merasim yapılırdı. Şeyhülislâm, Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, nakîbüleşraf ve diğer üst düzey ulemâ örf ve ferace kürkleriyle; yeniçeri ağası, diğer ocak ağaları yanında olduğu halde selimî kavuk, erkân kürkü ve tören eyerli atıyla; sipahi ve silâhdar ağaları, kapıcıbaşı ağaları, nişancı, defter emini selimî, mücevveze ve erkân kürkleriyle; sadrazam kallâvî, erkân kürkü ve tören eyerli

IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan'ın temsili bir resmi

atıyla; reisülküttâb ile çavuşbaşı selimî, erkân kürkü ve tören eyerli atlarıyla, çavuşlar da mücevvezeleriyle atlı olarak törene katılırdı. Cenaze namazını şeyhülislâm, mazereti olması durumunda reisülulemâ veya Rumeli kazaskeri kıldırırdı.

Vâlide sultan öldüğünde selâtin camilerinden salâ okunur, cenaze namazının kılınacağı yer belirlenir ve alaya katılacak olanlara davetiye gönderilirdi. Padişahlar genelde cenaze namazına katılır, ancak alaya ve defin törenine iştirak etmezlerdi. Namaz değişik mekânlarda kılınabilirdi. Nurbânû'nun cenaze namazı Fâtih Camii'nde kılınmış, III. Murad matem elbisesi içerisinde ve yaya olarak camiye kadar alayla gitmişti. I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan, Tırnakçı Yalısı'nda vefat etmiş, yalı kasrı önünde kılınan cenaze namazına padişah da katılmıştı. III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın cenaze namazı sarayda Eski Divanhâne'nin önünde kılınmış ve namazda padişah da bulunmuştu. Vâlide sultanın naaşı defnedileceği yere alayla götürülür, iki görevli alayın arkasından yol boyunca para serpererek ilerlerdi. Sadrazam ve şeyhülislâmın törenin ertesi günü padişaha tâziye ziyaretinde bulunması gelenektir.

Vâlide sultanlar, gerek hasekilik gerekse vâlide sultanlık dönemlerinde biriktirdikleri servetlerle pek çok hayır eseri mey-

VÂLİDE SULTAN

II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Sultan'ın temsili bir resmi

dana getirmiş, zor durumda kalanlara, hatta zaman zaman devlet hazinesine bile yardım etmişlerdi. Yapılan eserlerin ve faaliyetlerin bir kısmı vâlide sultanlıktan önceki döneme aittir. Mevcut bilgilere göre vakıf kuran ilk vâlide sultan I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun'dur. Bursa'da bir tekke, bir mescid ve kendi adıyla anılan çay üzerinde bir köprü yaptırmıştır. Ayrıca oğlunun 1388'de onun adına İznik'te inşa ettirdiği bir imareti vardır. II. Bayezid, annesi Gülbahar Hatun için 21 Zilkade 898 (3 Eylül 1493) tarihli vakfiye ile Tokat'ta imaret, medrese ve camiden oluşan bir külliye yaptırmış, bunlara zengin gelirler vakfetmiştir. Gülbahar Hatun da Sorukuoğlanı köyünde bir cami inşa ettirmiştir (VGMA, Defter, nr. 740; vakfiyenin Türkçesi için bk. nr. 1989). Kanûni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın en önemli eseri Manisa'da 929'da (1523) tamamlanan ve cami, medrese, hankah, sıbyan mektebi, imaret, hamam, dârüşşifâdan teşekkül eden Sultâniye (Hafsa Sultan) Külliyesi'dir. Hamam ve dârüşşifâ binaları 1538 ve 1539'da oğlu tarafından yaptırılmıştır. O döneme kadar sadece padişahlara ait olan ve bu yapı ile Hafsa Sultan'a da tanınan iki minareli cami yapma imtiyazı oğlunun ona verdiği değer için açık bir işarettir. Vakfiyesinden Hafsa Sultan'ın Ur-la'da da bir mescidinin olduğu anlaşılmaktadır. Nurbânû Sultan da eser bırakan vâlidelerden biridir. En önemli eseri, 1570-1579 yıllarında Üsküdar Toptaş'ında Mimar Sinan tarafından yapılan ve cami,

medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane ve kervansaray), dârüşşifâ ve hamamdan oluşan Atık Vâlide Sultan Külliyesi'dir. Külliye içerisinde yer alan kütüphane (Erünsal, s. 149) Osmanlılar'da bir kadın tarafından kurulan ilk kütüphanedir. Yine Safiye Sultan ve Kösem Sultan vakıfları kurup bunlara zengin gelirler tahsis eden vâlide sultanlardandı.

Turhan Sultan, Safiye Sultan'ın 1598'de başlattığı halde yarım kalan cami, sıbyan mektebi, Mısır Çarşısı, sebil, türbe ve hünkâr kasrından oluşan Yenicami Külliyesi'ni tamamlatıp 30 Ekim 1665'te kendisinin de katıldığı bir törenle hizmete açmıştır. Bu cami bir kadın tarafından yaptırılan ilk selâtin camisidir. Ayrıca XVII. yüzyılın ortalarında Venedik'le yapılan savaşlar Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini ve tahkimatını ciddi biçimde gündeme getirmiş ve boğazın Avrupa yakasına Seddülbahir'i, Anadolu tarafına da Kumkale'yi yaptırmıştır. Her iki kalenin içinde cami, mektep, hamam, dükkânlar, çarşılar ve kale muhafızları için evler inşa edilmiştir. 1669'da Kandiye'nin fethedilmesi üzerine buradaki Saint Salvador Manastırını. Vâlide Turhan Sultan adını camiye dönüştürülmüştür. Temmuz 1681'de Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii yakınlarında Turhan Sultan adına inşasına başlanan yalı daha sonraki dönemlerde Vâlide Sultan Yalısı diye şöhret bulmuştur. Bunların yanında donanma için bir kalyon inşa ettiren Turhan Sultan 1682'de Rumelika vağı'nda kardeşi Yüsf Ağa adına bir cami yapımını başlatmış, İstefe'de bir han, Resmo'da bir cami ve mektep inşa ettirmiştir.

Gülnûş Emetullah Sultan hasekiliği zamanında Mekke'de bir dârüşşifâ ile hemen yanında Hasekiye İmareti'ni yaptırmıştır. Galata'da yanmış olan San Francesco Latin Kilisesi'nin arsasında 1696'da Yeni Vâlide Camii ile bir çeşme ve 1698'de Sakız adasında cami inşa ettirmiştir. 1120'de (1708) oğlu III. Ahmed döneminde Üsküdar'da inşasını başlattığı, cami, hünkâr mahfili, sebil, çeşme, türbe, muvakkithâne, imaret, sıbyan mektebi, çarşı, bedesten ve meşrutalardan oluşan Yeni Vâlide Külliyesi 1711'de tamamlanıp hizmete girmiştir. Açılıştan bir gün sonra harem halkı ve maiyetiyle birlikte camiyi ziyaret edip namaz kılan Gülnûş Sultan fakirlerle cami görevlilerine hediyeler dağıtmıştır. Ayrıca 1706'da Galata Bereketzâde sokağında, 1710'da Üsküdar İmam Nâsır sokağında iki çeşme yaptırmıştır. III. Ahmed,

Kanûni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın temsili bir resmi (P. Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları*, s. 291)

annesinin ölümü üzerine 1729'da onun adına Üsküdar Meydanı'ndaki meşhur çeşmeyi inşa ettirmiştir. I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan'ın 1732'de yaptırdığı Azapkapı Çeşmesi, sebili ve sıbyan mektebi dışındaki hayır eserleri daha ziyade su yapıları ağırlıklıdır.

III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan büyük bir hayır severdi. 6 Haziran 1793'te başlattığı Eyüp'teki imaret, sebil, mektep, türbe ve çeşmelerden oluşan külliyenin inşası üç yıl içerisinde tamamlanmış, etraftaki bazı dükkânlar bu imaretle vakıflara gelir kaydedilmiştir. Ayrıca 1794'te Humbarahâne Kışlası Camii'ni yaptırmış, âdetâ İstanbul'un dört bir yanını çeşmelerle donatmıştır. Kâğıthane Camii'nin karşısında Sultan İbrâhim'in silâhdarı Yüsf Paşa'nın yaptırdığı çeşmeyi ihya ettirmiş, Eyüp'teki türbesinin yanına ve Eminönü ile Balıkpazarı arasında Taşçılar caddesi başında birer çeşme yaptırmıştır. Bahçeköy'de su bentleri, Karacaahmet'te Aşçıbaşı Mehmed Ağa Camii yanında, Halıcıoğlu'nda Abdüsselâm Camii Mezarlığı önünde, Hasköy yolu üzerinde, Hasköy'de kışla duvarı sırasında, Beşiktaş'ta Topal Hoca Mescidi arsası karşısında, Fındıklı'da Molla Bayırı Yokuşu'nun başında, Kasımpaşa'da Hacı Ahmed Camii önünden Kurtuluş'a çıkan yokuşun sonunda ve Yeniköy Molla Çelebi Camii'nin yanında çeşmeler inşa ettirmiştir. Küçüksu Kasrı

önünde 1806'da yapılan çeşme Mihrişah Sultan 1805'te öldüğüne göre onun adına oğlu tarafından yaptırılmış olmalıdır. Ayrıca 1790'da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında asker temininde güçlük çekilmesi üzerine 500 bostancı askerini kendi bütçesinden teçhiz edip padişahın da katıldığı bir törenle cepheye göndermiştir.

Kısa bir süre vâlide sultanlık yapan IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver biri, vefat eden oğlu Ahmed için 1780'de Üsküdar Yeni Vâlide Camii ile Bedesten Kapısı yakınında, diğeri 1825'te Hırka-i Şerif ile Karagömrük arasında olmak üzere iki çeşme inşa ettirmiştir. Fâth Camii'nin yanında ve Tabhane Medresesi karşısında sıbyan mektebi, çeşme, sebil ve birkaç odadan meydana gelen bir külliye yaptıran II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın başka bazı hayratı daha vardır. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem ise tartışmasız en fazla hayır eseri bırakan vâlide sultandır (bk. BEZMİÂLEM VÂLİDE SULTAN). Aksaray'da daha önce yanmış olan Kâtib Camii'nin arsasında inşa ettirdiği cami, mektep, muvakkithâne, kütüphane ve türbeden oluşan külliye 5 Nisan 1872'de kendisinin de katıldığı büyük bir törenle hizmete açan Pertevniyal de hayır sever bir kadın ve eser bırakan son vâlide sultandır (bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN).

Vâlide sultanlar, XIX. yüzyılda özellikle II. Mahmud dönemindeki gelişmelerin sonucu olarak toplum içinde daha fazla görünür hale gelmiştir. Nitekim Bezmiâlem'in 1846'da İstanbul'u ziyaret eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa onuruna ziyafet vermesi, Haziran 1850'de Sultan Abdülmecid'in çıktığı Limni, Girid, Rodos ve diğer Ege adaları gezisinden dönüşünde şehzade ve sultanlarla birlikte Zeytinburnu'na kadar giderek oğlunu karşılaması, 1851 Londra Sergisi'nde yer almak üzere taşradan İstanbul'a gönderilen ve Ticarethane'de sergilenen Osmanlı tarım ve sanayi ürünlerinin teşhir edildiği sergiyi 25 Mart 1851 günü ziyaret etmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu hânedandan hüküm süren vali ve hidivlerin sağ olan annelerine de Osmanlı padişah annelerine nisbetle "vâlide paşa" denilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 101585, 10 Receb 1280; BA, KK, nr. 676M(1), s. 97; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 140-141; II, tür.yer.; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 72; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Rauza-*

tü'l-ibrâr Zeyli (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 12-13; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme* (haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, tür.yer.; *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte: Bâbiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası* (nşr. ve trc. Orhan Burian), Ankara 1952, s. 41-43, 45-46, 49, 50, 54-56; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-be-yân fi Kavânin-i Âli-Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 103-104; J.-B. Tavernier, *Topkapı Sarayında Yaşam* (trc. Perran Üstündağ), İstanbul 1984, s. 158-161; Naîmâ, *Târih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, I, III, IV, tür.yer.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 123, 156, 523, 526; Uşşâkizâde İbrâhim, *Uşşâkizâde Târihi* (haz. Raşit Gündoğdu), İstanbul 2005, I, 179-180; II, 946-947, 953; *Subhî Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte* (haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007, s. 718, 769, 819; Hâkim Mehmed, *Târih*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 231, vr. 94^b-95^b, 101^{a-b}, 102^a, 190^a; Şem'dânizâde, *Mürî't-te-vârih* (Aktepe), I, 178; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 249-250, 309; II, 183; Mehmed Emin Edib Efendi'nin *Hayatı ve Târîhi* (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 124-127, 162, 172; Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi'* (haz. Adnan Baycar), Ankara 1998, s. 20-21, 141-142; Vâsîf, *Târih*, I, 42, 44, 46, 77; *Teşrifât-ı Kadime*, s. 124-125; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, I, 32, 42-43, 46, 48, 168; II, 792; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, III, 65-67; Cevdet, *Târih*, IX, 283-284; Lutfi, *Târih*, VIII, 112; IX, 30-32; X, 13; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 76, 150, 154-161, 168-170; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943-45, I, 194, 220, 222, 250; II, tür.yer.; M. Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, İstanbul 1956, I, 19, 20, 79, 80; a.mlf., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, tür.yer.; a.mlf., *Harem II*, Ankara 1985, s. 61-66; a.mlf., "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. 4, İstanbul 1958, s. 199-213; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960, s. 13-14; Nurhan Atasoy - Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974, plate 30; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul 1985, s. 291, 321-326; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar: 1672-1673* (nşr. Ch. Schefer, trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, I, 192, 215, 219; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 95-96; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 97 vd.; a.mlf., *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul 2003, s. 8-9; *Gravürlerle Türkiye: İstanbul* (haz. Mustafa Sevim), Ankara 1996, III, pl. 66; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, tür.yer.; Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000, s. 18; Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704 (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 107-109, 117, 140, 231-232, 244-245, 248-253, 270-272, 275; *An Ottoman Protocol Register: Containing Ceremonies from 1736 to 1808* (ed. Hakan T. Karateke), İstanbul-London 2007, s. 109-110, 125-128, 150-154, 157, 159; Mustafa Güler, *Gülnuş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayrâtı I*, İstanbul 2006; Gülrü Neci-

poğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar* (trc. Ruşen Sezer), İstanbul 2007, s. 210-214, 227-228; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s. 149; Lucienne Thys-Senocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 2009; *Ceride-i Havâdis*, nr. 525, İstanbul 28 Cemâziyelevvel 1267, s. 1; Tahsin Öz, "Selim III. Mustafa IV. ve Mahmut II. Zamanlarına Ait Birkaç Vesika", *TV*, sy. 1 (1941), s. 21-22; İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *VD*, sy. 8 (1969), s. 50; Ömer Lutfi Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 155; M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayır Eserleri", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 7-69; J. Deny, "Vâlide Sultan", *İA*, XIII, 178-187; Virginia H. Aksan, "Wâlide Sulţân", *EP*² (İng.), XI, 130-131.

 ALİ AKYILDIZ

VÂLİHİ

(والیه)

(ö. 996/1588)

Vâiz ve şair.

Edirneli olup adı bilinmemektedir; "Vâlihî" mahlasıdır. Âşık Çelebi, Kurd Muarrif diye tanınan bir zatın oğlu olduğu için kendisine Kurdzâde denildiğini bildirir (*Meşâirü's-suarâ*, I, 547). Düzenli bir medrese eğitimi alan Vâlihî bir süre ilmiye mesleğinde kaldı. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin naklettiğine göre gençliğinde güzeller peşinde koşup bâde meclislerinde mey ve mahbubun "vâlih"i (şaşkın) olan şair ilmiye tarihini ve bu hayati terkedi tasavvufa yönedikten sonra vâizlik mesleğini seçti (*Tezkire*, II, 1032-1033). İbrâhim Gülşenî'ye intisap etmek için gittiği Kahire'de şeyhin ölümü üzerine oğlu Ahmed Hayâlî'ye intisap etti ve bir müddet sonra Edirne'ye dönerek irşad faaliyetine başladı. Verdiği ateşli vaazlarla kısa sürede büyük şöhrat kazandı (*İA*, XIII, 187-188).

Âşık Çelebi, "vâiz-i rüsvâyî" diye nitelediği bir vâizle arasında geçen hadiseden ötürü Vâlihî'nin padişah tarafından Edirne'den sürüldüğünü belirtir (*Meşâirü's-suarâ*, I, 548). Atâî bu hadisenin 971 (1563-64) yılında vuku bulduğunu bildirir (*Zeyli Şekâik*, s. 365). Âşık Çelebi'nin bahsettiği vâiz-i rüsvâyî Murâdiye hatibi Emîr olmalıdır. Atâî'nin naklettiğine göre halk arasında Vâiz Emîr diye şöhrat bulan bu zatın asıl ismi Abdülkerim'dir ve Melâmî tarikâtının esaslarını yaymaya çalışmaktadır. Büyüklere dil uzattığı için bir iki defa sürgüne gönderilmiştir (*a.g.e.*, s. 597). Öy-